

HULDE

Neurologie en mecenaat: het Instituut Bunge en Ludo van Bogaert

DOOR ERIK BAECK

Ludo van Bogaert is een pionier van de moderne neurologie door zijn enorme activiteit in klinische en wetenschappelijke privé-instellingen, en door zijn rol als stichter en werkend lid van talrijke wetenschappelijke verenigingen.

Volgens één van zijn medewerkers bij de WFN, Charles M. Poser, kon dr. van Bogaert op ongeëvenaarde manier 'faire la synthèse', d.w.z. ogenschijnlijk disparate gegevens tot een sluitende hypothese brengen.

Het Instituut Bunge was in de 20ste eeuw een uniek ziekenhuis dat zijn ontstaan dankte aan een filantropisch legaat van een rijke handelaar, Edouard Bunge (1851-1927), en zijn wereldbekendheid aan het levenswerk van een groot neuroloog, Ludo van Bogaert (1897-1989). Voor de huidige generatie neurologen zijn het relieken. Meer dan 25 jaar geleden ging het Instituut Bunge op in de Neurologische Dienst van het nieuw Universitair Ziekenhuis (UZA) in Antwerpen.

EEN NEUROLOGISCHE ROEPING

Ludo van Bogaert werd op 25 mei 1897 geboren in Antwerpen, waar zijn vader zich had gevestigd na het behalen van zijn diploma van geneesheer aan de Gentse universiteit. De familie had vertakkingen in Brabant en Oost-Vlaanderen en telde generaties geneesheren. Vader van Bogaert werd in 1892 assistent in het Stuivenberghospitaal in Antwerpen, dat op 6 oktober 1884 als één van de modern-

ste ziekenhuizen van het land was geopend, had een drukke privé-praktijk en maakte zich verdienstelijk met de organisatie van dispensaria tegen tuberculose. In juli 1914 voltooit zijn zoon Ludo de humaniora, maar door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog op 1 augustus 1914 vlucht de familie naar Nederland. Bij de terugkeer naar Antwerpen, in oktober 1914, wil Ludo zich als oorlogsvrijwilliger laten inlijven bij het leger. Hij is echter te jong om toegelaten te worden en begint in Utrecht aan de voorbereidende natuurwetenschappen voor geneeskunde. Hij legt twee examens af, maar treedt in februari 1916 toch toe tot het Belgisch Leger in Frankrijk. Hij wordt op 28 september 1918 vrij ernstig gewond, tot middendeceember 1918 verzorgd in l'*Ambulance de l'Océan* in De Panne, in januari 1919 overgeplaatst naar de *'Compagnie universitaire'* en ingeschreven aan de *'Faculté de Médecine'* van de *'Université libre de Bruxelles'* (ULB). Ondanks moeilijke financiële en familiale omstandigheden door het overlijden van zijn vader in 1920, behaalt hij op 8 juli 1922 *'avec la plus grande distinction'* het diploma van *'docteur en médecine, chirurgie et accouchements'* en gaat hij zich vervol-

maken in Parijs. Hij werkt er van september 1922 tot juni 1923 als *'assistant étranger de la Faculté de Médecine de Paris'* in het Hospice de la Salpêtrière bij professor Pierre Marie en in het Hôpital de la Charité in het laboratorium van professor Marcel Labbé. 's Zondags volgt hij nog anatomopathologisch onderricht bij Charles Foix in het Hospice de Bicêtre, en hij verfijnt ook zijn klinisch-semiologische kennis door *'en secret'* Joseph Babinski in het Hôpital de la Pitié aan het werk te zien.

Na zijn terugkeer uit Parijs in juni 1923, promoveert van Bogaert aan de ULB op 26 juni 1925 tot *'Docteur spécial en sciences médicales'* na de verdediging van een thesis *'Les lésions cérébrales dans la sclérose latérale amyotrophique'* en een openbare les *'Introduction à l'étude de l'architecture cérébrale dans ses rapports avec la neurologie et la psychiatrie'*. Op 2 april 1927 wordt hij ten slotte benoemd tot *'Agrégré à la Faculté de Médecine de l'ULB'* op voorstel van prof. A. Dustin, in wiens Laboratoire d'Anatomie Pathologique hij reeds tijdens zijn studentenjaren in Brussel had gewerkt. Toch is van Bogaert zich bewust van hiaten in zijn histopathologische vorming en hij gaat zich vervolmaken in buitenlandse

Erik Baeck is doctor in de geneeskunde, specialisatie neuropsychiatrie Instituut Bunge Berchem-Antwerpen en Psychiatrisch Ziekenhuis St. Amadeus Mortsel (1968-1971), neuroloog Stuivenbergziekenhuis Antwerpen (1972), afdelingshoofd neurologie Stuivenbergziekenhuis (1983) en ACZA campus Stuivenberg (2000-2003).

erik.baeck@skynet.be

Voor de huidige generatie neurologen is het Instituut Bunge en Ludo van Bogaert een echte relik.

laboratoria. Op vraag van Pierre Marie had hij in 1923 het laboratorium van Constantin von Economo in Wenen reeds bezocht om diens bevindingen over encephalitis lethargica ter plaatse te verifiëren. Hij zal later von Economo's standaardwerk *Die Cyto-architektonik der Hirnrinde des erwachsenen Menschen* vertalen als *L'architecture cellulaire normale de l'écorce cérébrale*, in 1927 uitgegeven door Masson in Parijs. In 1925 reist hij naar Oscar en Cécile Vogt in Berlijn, in 1926 naar A. Jakob in Hamburg. Begin jaren dertig brengt hij nog korte bezoeken aan het laboratorium van Walther Spielmeyer in München, waar ook H. Spatz en W. Scholz werkzaam zijn. Daarenboven vertaalt hij Spielmeyers *Histopathologie des Nerven-systems*. Hierdoor maakt hij zich de verworvenheden eigen van de Duitse cyto-architectonische school en verwerft hij inzicht in de structurering van pathologische processen.

In Antwerpen had van Bogaert reeds in 1923 de privé-praktijk hervat van zijn overleden vader. Hij ambieert ook een loopbaan bij de Burgerlijke Godshuizen van Antwerpen (sinds 1925 COO, sinds 1976 OCMW) en krijgt op 4 juli 1923 toestemming om in het St.-Elisabethziekenhuis een zieke collega van de Dienst Inwendige Geneeskunde gedurende 2 maanden te vervangen. Op 1 oktober 1923 wordt hij dan aangesteld als 'bijgevoegd geneesheer' in de Dienst Inwendige Geneeskunde (dr. Gijs) van het Stuivenbergziekenhuis. Op 8 mei 1925 wordt hij op zijn verzoek gemuteerd naar de dienst van dr. Delbeke, in hetzelfde ziekenhuis,

en richt in de kelders een laboratorium voor histopathologie in. Vanaf 1 oktober 1929 is hij er 'geneesheer der gasthuizen' en van 1 oktober 1934 tot 30 september 1949 'geneesheer-dienstoverste'.

INSTITUUT BUNGE

Op 15 januari 1930 huwt van Bogaert met de dochter van de overleden Antwerpse reder Louis Sheid. Zijn huwelijk blijft kinderloos, maar zijn leven krijgt een definitieve wending door de openstelling van het Institut Bunge op 4 juli 1934. Edouard Bunge (1851-1927) was van 1885 tot 1927 voorzitter-beheerder van de S.A. Bunge in Antwerpen, een door zijn grootvader gesticht wereldhandelsbedrijf in zaden en granen, koloniale producten en katoen, vooral gericht op Zuid-Amerika. In de nasleep van een ernstige, uiteindelijk fatale ziekte waarvoor hij in het Institut St.-Camille van de Gasthuiszusters van Antwerpen was geopereerd door dr. Nestor Van der Stricht, kreeg Bunge ten slotte het idee om een kliniek met een totaal nieuw concept op te richten. Aldus wordt te zijner nagedachtenis, met een gift van 5 miljoen frank, op 27 oktober 1927 de A.S.B.L. *Institut Bunge* opgericht, 'un Centre d'Etudes Médicales et Chirurgicales, ayant à la fois comme objectif l'établissement de diagnostics complets et l'organisation de recherches scientifiques (...) L'objectif du fondateur fut d'assurer à tout malade, indigent ou non, les possibilités d'un examen intégral, dont le protocole constituerait un document clinique, biologique ou anatomique, susceptible d'être utilisé, par une équipe de chercheurs, aux

fins de nouvelles inductions. A côté de cette activité centrée sur les recherches cliniques, il avait envisagé la création de laboratoires d'expérimentation physiologique et pathologique.'

De uitwerking van het project en de bouw van een nieuw ziekenhuis aan de Filip Williotstraat 59 in Berchem/Antwerpen vergen nog zeven jaar. Van bij het begin is Victor Bracht, schoonzoon van Bunge, voorzitter van de 'Conseil d'Administration' van de 'ASBL Institut Bunge d'Etudes Chirurgicales et Médicales' en tevens voorzitter van de 'Conseil de Direction', waarvan van Bogaert deel uitmaakt. Naast medische, chirurgische en radiologische diensten heeft het Instituut Bunge verschillende laboratoria en een wetenschappelijke bibliotheek. Dr. van Bogaert, Chef de Service van de 'Service de Médecine Interne et de Neurologie', had reeds voor de officiële opening van het Instituut Bunge op 4 juli 1934 zijn lab van het Stuivenbergziekenhuis overgebracht naar de nieuwe locatie. Daar start hij op 1 februari 1934 met het eerste van de laboratoria, de 'Section d'anatomie pathologique'. In de loop van hetzelfde jaar volgen een 'Section de médecine expérimentale', een 'Section de chirurgie expérimentale' en een 'Section de bactériologie et de biochimie'.

Vrij snel worden in nationale en internationale tijdschriften vooral resultaten gepubliceerd van cardiovasculair onderzoek door het laboratorium voor experimentele geneeskunde o.l.v. dr. Adalbert van Bogaert (van Bogaerts jongere broer) en van neurologisch onderzoek door het laboratorium van anatomopathologie o.l.v. dr. Ludo van Bogaert. De belangrijkste publicaties worden vervolgens tweemaal jaarlijks gebundeld in *Travaux de l'Institut Bunge*. Reeds in 1937 krijgt van Bogaert een dotatie van de Fondation Rockefeller en in 1938 een subsidie van het Fonds National de la Recherche Scientifique.

De laboratoria betekenen echter een zware financiële druk voor het Instituut Bunge. Op 16 juli 1938 wordt daarom door de familie Born, makelaars in koffie, een 'Fonds de Dotation et de Recherches' gesticht met Robert Werner als voorzitter en van Bogaert ex-officio als afgevaardigde. Gedurende meer dan 40 jaar blijven kapitaalcrachtige Antwerpse families de verwezenlijking van Bunges filantropisch idee mogelijk maken. Tijdens de Tweede Wereldoorlog – van oktober 1944 tot Pasen 1945 –

heeft het Instituut zwaar te lijden onder de bombardementen.

Na de Tweede Wereldoorlog noopt de steeds toenemende medische technologie tot nieuwe initiatieven. Met uitbreidingswerken van 1949 tot 1950 aan de rechtervleugel en van 1956 tot 1958 aan de linker worden nieuwe laboratoria opgericht en wordt de opnamecapaciteit verdrievoudigd tot 70 bedden. In 1954 wordt het *'Fonds de Dotation de Recherches Médicales et Chirurgicales'* opgericht, een A.S.B.L. onafhankelijk van de A.S.B.L. Institut Bunge. In de *'Conseil d'Administration'* van beide A.S.B.L.'s zetelden toen Robert Werner als voorzitter en van Bogaert als één van twee vice-voorzitters. Men ging ervan uit dat het rendement van het Instituut Bunge als hospitaal ondergeschikt was aan de kwaliteit van de wetenschappelijke activiteit en dat een reorganisatie van het Fonds de Dotation de samenwerking zou vergemakkelijken met andere Antwerpse instellingen zoals het Tropisch Instituut en de Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde, en met buitenlandse onderzoekscentra zoals het Laboratorium voor Histologie van de Amsterdamse Universiteit en het Laboratorium voor Anatomie van de Utrechtse Universiteit.

Dr. van Bogaert verwerft ten slotte wereldfaam met een eindeloze reeks publicaties en mededelingen op colloquia, symposia en congressen. Hierdoor wordt het Instituut Bunge meer en meer geassocieerd met neurologisch onderzoek. Regelmatig komen binnen- en buitenlandse experts de bevindingen van hun recent onderzoek voorstellen. Daarenboven krijgen jonge vorsers uit de hele wereld gelegenheid zich in de laboratoria van het Instituut Bunge te bewaken.

Onder auspiciën van het *'Centre National de Recherches Neuropathologiques'* organiseert van Bogaert in 1955 in Antwerpen een *'Colloque international sur les lipidoses du système nerveux'*. In 1957 wordt hij secretaris-generaal van het *'First International Congress of Neurological Sciences'* in Brussel en wordt hij

één van de stichters en de eerste voorzitter van de *'World Federation of Neurology'* (WFN). Gedurende zijn twee mandaten van 4 jaar als voorzitter (van 1957 tot 1965) blijft de zetel van de WFN in het Instituut Bunge gevestigd. In 1959 organiseert van Bogaert in Antwerpen een symposium over *'Encéphalites actuelles'*.

In 1962 wordt de 65-jarige van Bogaert in de adelstand verheven met de titel van baron. Hij blijft zich echter meer dan ooit voor de kliniek en de laboratoria van het Instituut Bunge inzetten. Onder impuls van baron van Bogaert worden de laboratoria, die in de loop der jaren door verschillende dotaties waren uitgebreid, in december 1963 ten slotte ondergebracht in een nieuwe stichting, de *'Fondation Born-Bunge pour la Recherche'* met Jorge Born als voorzitter en van Bogaert als één van de twee vice-voorzitters. Hiervoor bouwt men naast het Instituut Bunge een nieuw complex dat op 6 juni 1966 door koningin Fabiola wordt geopend. Eind jaren zestig groepeerde de *Fondation Born-Bunge* onder directeur van Bogaert acht laboratoria: een *'Département de Cardiologie expérimentale (Fondation Groupe Comte de Launoit)'*; een *'Département de Neuropathologie (Fondation Robert Werner)'* met een *'Laboratoire de Neuropathologie'*, een *'Laboratoire d'Histochemie (Fondation Engels-Born)'*, een *'Laboratoire de Microscopie électronique (Fondation Baron Bracht)'* en een *'Laboratoire de Cytochimie (Fondation Widderson-Bunge)'*; een *'Département de Neurochimie (Fondation Van Hinderdael)'*; een *'Département de Neurogénétiologie (Fondation Thomas Meyer)'* en een *'Département de Neurologie développementale'*.

Behalve door deze privé-fondsen worden de onderzoeksprojecten ook gesteund door o.a. het *'Fonds de la Recherche Scientifique Médicale Belge'*, het *'National Institute for Nervous and Mental Diseases and Blindness'*, Bethesda USA, de *'National Multiple Sclerosis Society USA'* en de *'Muscular Dystrophy Association USA'*. Nochtans blijkt privé-mecenaat uiteindelijk niet voldoende om de voort-

durende expansie te blijven dragen en de wetenschappelijke activiteiten voor de toekomst te bestendigen. Niemand is zich daar meer van bewust dan van Bogaert, en daarom wordt op 5 juni 1967 een overeenkomst gesloten tussen de *Fondation Born-Bunge* en het Rijksuniversitair Centrum Antwerpen (RUCA) – opgericht door de Belgische regering in 1964 – inzake researchprogramma's voor neurochemie, neuropathologie, histologie en neurogenetica. Tien jaar later, in 1977, worden de laboratoria van de *Fondation Born-Bunge* door een overeenkomst met de Universitaire Instelling Antwerpen (UIA) – opgericht in 1971 – naar de campus van de UIA in Wilrijk overgebracht. De *Born-Bunge Stichting* behoudt een autonoom statuut, maar de neurologische dienst van het Instituut Bunge, dat zijn deuren sluit in 1979, wordt geïntegreerd in het nieuwgebouwde Universitair Ziekenhuis (UZA) in Edegem. De sluiting van het Instituut Bunge betekent het einde van de loopbaan van dr. van Bogaert, maar zijn wetenschappelijke erfenis blijft voor Antwerpen bewaard.

NEUROLOGISCHE PUBLICATIES

Dr. van Bogaert is de auteur van niet minder dan 753 publicaties, waarvan 355 als enige auteur, 175 als eerste auteur en 223 als co-auteur². Hij ontrafelde voor het eerst een zestigtal bijzondere neuropathologische vormen van neurologische ziekten, en enkele ziekten werden later zelfs naar hem genoemd.

In 1934 beschreef van Bogaert samen met dr. R. Nyssen voor het eerst *'La dégénérescence systématisée optico-cochléo-dentelée'*, die sindsdien het eponiem *'van Bogaert-Nyssen'* kreeg³. In 1945 groepeerde van Bogaert vijf ziektegevallen onder de naam *'Une leuco-encéphalite sclérosante subaiguë'*, die lange tijd *'ziekte van van Bogaert'* werd genoemd, maar later *'subacute sclerosing panencephalitis'* (SSPE)⁴. In 1946 publiceerde van Bogaert samen met de Luikse professor P.Divry *'Une maladie familiale caractérisée par une angioma-*

¹ Baeck E : Ludo van Bogaert (1897-1989) and the Bunge Institute: E J N 2005; 12:181-7.

² Baeck E : Ludo van Bogaert (1897-1989), neurologist, bibliophile and patron of the arts. UCB Pharma, Brussels.

³ Nyssen R, van Bogaert L : La dégénéres-

cence systématisée optico-cochléo-dentelée (étude anatomo-clinique d'un type familial). Rev Neurol 1934; 11 : 321-345.

⁴ van Bogaert L : Une leuco-encéphalite sclérosante subaiguë. J Neurol Neurosurg Psych 1945 ; 8 : 101-120.

⁵ Divry P, van Bogaert L : Une maladie familiale caractérisée par une angiomatose diffuse cortico-méningée non calcifiante et une démyélinisation progressive de la substance blanche. J Neurol Neurosurg Psych 1946 ; 9 : 41-54.

⁶ van Bogaert L : La mélanose neuro-cutanée diffuse hérédo-familiale. Bull Acad R Méd Belgique 1948 ; 13 : 397-427.

⁷ van Bogaert L, Bertrand I : Sur une idiotie familiale avec dégénérescence spongieuse du névraxe. Acta neurol belg 1949 ; 49 : 572-585.

tose diffuse cortico-méningée non calcifiante et une démyélinisation progressive de la substance blanche', die sindsdien als syndroom van 'Divry-van Bogaert' bekend staat⁵. In 1948 gaf van Bogaert een lezing voor de 'Académie royale de Médecine de Belgique' over 'La mélanose neuro-cutanée diffuse hérédofamiliale', een aandoening die reeds in 1861 door J. Rokitansky werd beschreven maar in de Angelsaksische literatuur toch bekend staat als 'van Bogaert's disease'⁶. In 1949 schreef van Bogaert met de Parijse anatomopatholoog Ivan Bertrand 'Sur une idiotie familiale avec dégénérescence spongieuse du nevraxe', een toen nog onbekende aandoening waaraan sommigen de naam 'van Bogaert-Bertrand' geven, maar anderen 'ziekte van Canavan'⁷.

Volgens één van zijn medewerkers bij de WFN, Charles M. Poser, kon dr. van Bogaert op ongeëvenaarde manier 'faire la synthèse', d.w.z. ogenschijnlijk disparate gegevens tot een sluitende hypothese brengen. Zo wist hij de verworvenheden van de Franse hodologie te combineren met de Duitse cytopathologie in baanbrekende studies over hereditaire degeneratieve aandoeningen (in het bijzonder de heredo-ataxiën), genetisch metabole ziekten (vooral de lipidosen) en acute en subacute encefaliden. Toch werd van Bogaert nooit universiteitsprofessor. Toen men hem een professoraat aan de ULB voorstelde, weigerde hij dit omdat hij zijn katholiek geloof niet wou verloochenen. Hij kreeg wel de insignes van doctor honoris causa van 14 universiteiten, o.a. Utrecht (1951), Montpellier (1955), Freiburg en Brigsau (1956), Genève (1959), Luik (1963), Lyon (1966), Tübingen (1978) en Sienna (1981). Hij was ook lid van een

50-tal wetenschappelijke verenigingen en werd in 1934 'membre correspondant', in 1955 'membre titulaire' en in 1968 voorzitter van de 'Académie royale de Médecine de Belgique'. Tijdens het academiejaar 1961-1962 gaf van Bogaert als titularis van de Chaire Francqui aan de Université de Liège een reeks lessen over 'Maladies nerveuses génétiques d'ordre métabolique', die in boekvorm werden uitgegeven. Tien jaar nadat hij tot eerste voorzitter van de 'World Federation of Neurology' was verkozen, werd hij in 1968 ook nog eerste voorzitter van de 'Société internationale de Neuropathologie'. In 1972, op 75-jarige leeftijd, ontving hij de 'Prix quinquennal pour les sciences cliniques' (1966-1970). Ten slotte kreeg hij in 1980 de eerste Humanitas-prijs van de provincie Antwerpen.

KUNST- EN BOEKVERZAMELINGEN

Baron Ludo van Bogaert overleed in Antwerpen op 4 maart 1989. Hij was een verwoed kunstverzamelaar, maar had beslist dat zijn inboedel en kunstverzamelingen na zijn dood zouden verkocht worden ten voordele van de Born-Bunge Stichting voor Wetenschappelijk Onderzoek. Zij werden in Antwerpen door de firma van Herck en in Amsterdam, Genève en Londen door Sotheby geveild. Daarenboven had van Bogaert reeds op 10 december 1974 zijn collectie schilderijen, tekeningen en beeldhouwwerken bij notariële akte in naakte eigendom als Schenking L. van Bogaert-Sheid aan de Belgische Staat geschonken ten behoeve van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen. Deze schenking omvatte o.a. een unieke Rik Wouters-verzameling: 8 beelden, 12 schilderijen, 6 aquarellen, 2 pastels, 26 tekeningen en 3 kleurproeven. Baron van Bogaert was

Ludo van Bogaert werd op 25 mei 1897 geboren in Antwerpen. Ondanks moeilijke financiële en familiale omstandigheden door het overlijden van zijn vader in 1920, behaalt hij op 8 juli 1922 "avec la plus grande distinction" het diploma van 'docteur en médecine, chirurgie et accouchements' en gaat zich vervolmaken in Parijs.

ook een groot bibliofiel, die op 9 juni 1975 had beslist zijn bibliotheek als 'Donation van Bogaert' aan de Koninklijke Bibliotheek Albert I in Brussel te schenken. Na zijn dood werden 700 boeken gerangschikt in het 'Département des Imprimés', 1.600 zeldzame uitgaven als het eigenlijke 'Fonds van Bogaert' in de 'Réserve précieuse' (in oktober 2002 verscheen de uitgave 'Donation baron van Bogaert. Livres imprimés précieux' bij Librairie Fl. Tulkens te Brussel) en een honderdtal bundels met brieven, autografe manuscripten of tapuscritten, in het 'Cabinet des Manuscripts'.

Met dank aan prof. Patrick Cras en prof. Patrick Van Bogaert voor de foto's.

UN HOMMAGE À LUDO VAN BOGAERT, PIONNIER DE LA NEUROLOGIE MODERNE

Ludo van Bogaert peut être considéré à juste titre comme un pionnier de la neurologie moderne en raison de son énorme activité au sein d'institutions cliniques (Institut Bunge) et scientifiques (Fondation Born-Bunge pour la Recherche) privées, et du rôle qu'il a joué en tant que fondateur (World Federation of Neurology) et membre actif de nombreuses associations scientifiques.

En combinant la tradition anatomo-clinique française et les acquis cyto-architectoniques allemands, il a initié le

- démembrement des hérédos-ataxies, des lipidoses et des
- encéphalites aiguës et subaiguës.
- Dans le cadre de l'Institut Bunge et de la Fondation Born-Bunge pour la Recherche, près de 300 spécialistes belges et étrangers ont reçu une formation et/ou ont effectué d'importants travaux scientifiques.
- Le nom de Ludo van Bogaert restera à jamais associé à quelques maladies rares et à ses donations au Koninklijk Museum voor Schone Kunsten d'Anvers et à la Bibliothèque Royale Albert I à Bruxelles.